

Seçimleri Serbest ve Adil Kılan Şey Nedir? (*)

Çev. Samet ÖZDEMİR(**)

Öz

Demokrasinin en önemli koşullarından birisi seçimlerin serbest ve adil bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Siyasi iktidarın serbest ve adil seçimle yürütmenin başına geçmesi bu iktidar yapısı için aynı zamanda bir meşruiyet sağlayıcıdır. Bu sebeple pek çok ülke yapılacak olan seçimleri takip etmesi ve seçimlerin serbest ve adil olup olmadığını değerlendirmesi için uluslararası kuruluşları veya da bağımsız seçim gözlemcilerini davet etmektedir. Hatta Birleşmiş Milletler, eski kolonileri ve vesayet bölgelerini bağımsız bir devlet olarak tanımak için yapılan seçimlerin serbest ve adil olarak nitelenmesini şart koşmaktadır.

Bu tür ihtiyaçlar ve dünyanın her yerinde artan talepleri karşılamak için seçimlerin serbest ve adil olma niteliğinin objektif olarak bazı kıstaslara tabi tutulması zaruri olarak meydana çıkmıştır. Bu çalışmada, ilk olarak Robert Dahl'ın çalışmalarından yola çıkarak seçimler ile demokratik gelişme arasındaki ilişki incelenecektir. Bu, "serbest ve adil" kavramının tanımlanması için bir temel sağlamaktadır. Daha sonra seçimlerin serbest ve adil sayılması için ortaya konan kriterlerin bir listesi sunulacak ve bu listenin uygulamadaki önemi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Seçim, Serbest ve Adil Seçimler, Demokrasi, Seçim Gözlemcileri.

(*) Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 05.03.2026 - Kabul Edildiği Tarih: 28.03.2026.

Atıf Şekli: Samet Özdemir (Çev.), 'Seçimleri Serbest ve Adil Kılan Şey Nedir?' (2026) 16(1) Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1153,1172.

DOI: 10.52273/sduhfd..1903194.

Jorgen Elklit and Palle Svensson, What Makes Elections Free and Fair?, Journal of Democracy, Volume: 8, Number: 3, July, 1997. Orijinal metne erişmek için bk.: https://pure.au.dk/ws/files/104117297/Elklit_Svensson_8_3_1997_32_46.pdf, Erişim Tarihi: 07.03.2026.

(**) Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Isparta-Türkiye.

E-posta: sametozdemir45@gmail.com.

Orcid: 0000-0003-3708-8010.

Giriş ve Takdim

Robert Dahl'a göre demokrasi tanımında, vatandaşların özgür bir ortamda seçimlere katılması, seçimlerde serbestçe kararların alınması ve siyasi eşitliğin sağlandığı seçimler önemli bir yer tutmaktadır.¹ Bu gibi hassasiyetler "serbest ve adil seçimler" kavramının doğmasına yol açmıştır. Günümüzde özellikle soğuk savaşın bitiminden sonra hızla yayılmaya ve gelişmeye başlayan uluslararası seçim gözlemcileri ile birlikte "serbest ve adil seçim" kavramı daha da önemli hale gelmiştir.

Bu yaygınlaşma ve zarurete rağmen, kavramın çerçevesi ve mahiyeti halihazırda netlik kazanmış değildir. Seçimlerin serbest ve adil sayılabilmesi için bir "kontrol listesi"nin oluşturulması, bu listeye hangi kriterlerin ekleneceği hususundaki anlaşmazlıklar sebebiyle mümkün olmamıştır. Bu belirsizlik seçimler ve demokrasi ilişkisinin hangi boyutlarda olduğunu gözlemleme olanağına zarar vermektedir.

Bu sebeple bu çalışmada, serbest ve adil seçimler kavramı üzerine fikir yürütülürken çeşitli parametreler aracılığıyla bir kontrol listesinin üzerine çalışılmıştır. Bunun yapılabilmesi için seçim süreci; seçim öncesi, seçim günü ve seçim sonrası olarak üçe ayrılmış, bu süreçlerin her birinde ayrı ayrı olacak şekilde serbestlik ve adillik kriterleri açısından gündeme gelebilecek hususlar sayılmıştır. Bu yöntemle genel geçer bir kontrol listesinin oluşturulması amaçlanmıştır.

1. Serbest ve Adil Seçim Kavramı

31 Mart 1994 tarihinde Kampala'da takriben ikinci vaktiydi. Gazeteciler sabırsızlanarak seçim için gelen uluslararası gözlemcilerin duyurusunu bekliyordu. Birleşmiş Milletler yetkilileri, seçim gözlemcilerinin Uganda Kurucu Meclisi'nin belirlenmesi için yapılan 28 Mart seçimlerinin "serbest ve adil" olduğunu ilan etmeleri gerektiğini üçüncü kez dile getirdi. Ancak gözlemciler böyle bir açıklama yapmaktan kaçındı. Çünkü seçimlerin sadece bir kısmını takip etmişlerdi ve daha da önemlisi seçimleri "serbest ve adil" olarak vasıflandırmanın tespit ettikleri sorunların ele alınmasını ve tartışılmasını engelleyeceğini biliyorlardı. Sonuç olarak her ne kadar bu seçimler yeni demokrasilerde görülen diğer birçok seçimden daha kötü olmasa da "serbest ve adil" olarak ilan edilmedi.

¹ Robert Dahl, Demokrasi Üzerine, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2019, s. 47-48.

Bu olayın da gösterdiği gibi, seçim gözlemcileri, seçimlerin “serbest ve adil” olup olmadığına karar vermek için büyük bir baskıyla karşılaşmakta ve bu baskı sadece sabırsız gazetecilerden de gelmemektedir. Gerçekten de bazen insanların bilmek istediği tek Őeyin bu olduğu anlaşılıyor. “Serbest ve adil” ifadesi BM yetkililerinin, gazetecilerin, politikacıların ve siyaset bilimcilerinin sloganı haline gelmiştir. Bu durum Giovanni Sartori’nin bir zamanlar “kavramsal esnetme” olarak isimlendirdiği ifadeye örnek teşkil etmektedir: İncelediğimiz dünya ne kadar geniş olursa hareketli kavramsal araçlara o nispette ihtiyaç duyarız.² Bir seçime hakikaten “serbest ve adil” diyebilmemiz için gereken Şey nedir? “Serbest ve adil” seçimler, bir seçimin yalnızca “geçerli” olması manasına mı gelir yoksa daha fazlasını mı ifade eder?

Uluslararası kuruluşlar, uzun zamandır seçimlerin ve referandumların izlenmesine ve değerlendirilmesine katılmaktadır. Özellikle 1950’li yılların sonunda yapılmaya başlanan bağımsızlık referandumlarında Birleşmiş Milletler’in rolü dikkat çekicidir. Birleşmiş Milletler’in, eski kolonileri ve vesayet bölgelerini bağımsız bir devlet olarak tanıyabilmesi için bu seçimlerin “serbest ve adil” olup olmadığını bilmesi gerekiyordu.³ “Serbest ve adil” seçim kavramının ilk kez 1956 yılındaki Togoland’ın bağımsızlık referandumuna ilişkin bir raporda kullanıldığı kabul edilmektedir.⁴

Birleşmiş Milletler’in Namibya’daki Kasım 1989 referandumuna katılımı ise temelde farklı bir amaç taşımaktadır. Bu referandumda oylama, sadece koloninin oldukça uzun süren özgürlük mücadelesinin bir unsuru değil, aynı zamanda Birleşmiş Milletler’in bölgedeki barışı koruma çabalarının da mühim bir parçasıydı. 1990 yılının şubat ayında Nikaragua’daki başkanlık ve yasama meclisi seçimleri de Birleşmiş Milletler gözetiminde yapılmıştır. İlginçtir ki bu gözetimi lkenin kendisi talep etmiştir ve sadece seçim gününün değil, bütün bir seçim sürecinin değerlendirilmesini istemiştir. Böylelikle Birleşmiş Milletler bağımsız

² Orijinal metinde: “The wider the world under investigation, the more we need conceptual tools that are able to travel.” şeklinde gemektedir. Bkz. Giovanni Sartori, “Concept Misformation in Comprative Politics”, American Political Science Review 64 (December 1970): 1034.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yves Beigbeder, International Monitoring of Plebiscites, Referenda and National Elections: Self-Determination and Transition to Democracy (Dordrecht, the Netherlands: Martinus Nijhoff, 1994), 94-143.

⁴ Jon M. Ebersole, “The United Nations Response to Request for Assistance in Electoral Matters”, Virginia Journal of International Law 13 (Gz, 1992): 94. Ayrıca bkz. Beigbeder, International Monitoring of Plebiscites, Referenda and National Elections.

bir üye ülkenin seçim sürecinde önemli bir rol üstlenmiş oldu. Elbette bu olumlu bir gelişmedir. Fakat diğer bazı Birleşmiş Milletler üyesi devletler bu durumu aynı manada vasıflandırmamıştır.

Birleşmiş Milletler, barışı koruma çabalarının bir parçası olarak veya bazı ülkelerde yapılan seçimlerin “serbest ve adil” olduğunu onaylamak için bir dizi seçim ve referanduma daha doğrudan dahil olmuştur. Bunlar arasında 1990 Aralık Haiti seçimi, 1992 Eylül Angola seçimi, 1993 Mayıs Kamboçya seçimi ve 1994 Ekim Mozambik seçimi sayılabilir. Bu listeye Birleşmiş Milletler’in katılımının daha sınırlı ve kısmen de başka faktörlere bağlı olması kaydıyla 1993 Nisan Eritre, 1994 Nisan Güney Afrika ve 1993 Haziran ve 1994 Mayıs Malavi seçimleri eklenebilir.⁵

Yukarıda belirtilen iç savaş mağduru ülkelerin yanında son on yılda birçok ülke demokrasiye doğru önemli adımlar atmıştır. Pek çok durumda bu demokratik gelişmelere batılı ülkeler tek başına destek sağlamış, bazı durumlarda da bu gelişmelerde Birleşmiş Milletler dışındaki uluslararası kuruluşlar birinci derecede rol oynamıştır. Bu kuruluşlar arasında, Amerikan Devletleri Örgütü, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, Parlamentolararası Birlik ve Milletler Topluluğu Sekreterliği sayılabilir. Bu destek sürecine hem ulusal hem de uluslararası sivil toplum kuruluşları da dahil olmuştur. Bu kuruluşların çoğu, hükümetlerden ve diğer kamu kaynaklarından önemli miktarlarda fonlar almıştır.⁶

Son on yılda dünyanın her yerine sayısız seçim gözlemcisi gönderilmiştir. Bu artan hareketlilik neticesinde standart değerlendirme kriterlerinin oluşturulmasına yönelik büyük bir talep meydana gelmiştir. Ancak bir “kontrol listesi”nin oluşturulması, bu listeye hangi kriterlerin dahil edilmesi gerektiği konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle mümkün olmamıştır.⁷ Buna ek olarak, farklı ülkeler, kuruluşlar ve seçim otoriteleri arasında da işlevsel bir iş birliği tesis edilememiştir. Dolayısıyla bir seçimin veya referandumun “serbest ve adil” sayılması veya en azından “geçerli” addedilebilmesi açısından yapılması gereken tartışmalar için çok geç kalınmıştır.

⁵ Larry Garber and Clark Gibson, Review of United Nations Electoral Assistance 1992-93 (Project INT/91/033, United Nations Development Programme, 18 August 1993).

⁶ Ebersole, “United Nations Response”; Jennifer McCoy, Larry Garber and Robert Pastor, “Pollwatching and Peacemaking”, Journal of Democracy 2 (Güz, 1991): 102-114.

⁷ Ayrıca Bkz. Lessons Learnt - International Election Observation: Seventeen Organizations Share Experiences on Electoral Observation (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 1995), 13.

Seçimlerin “serbest ve adil” sayilabilmesi için, çeşitli kriterler geliştirilmiş olsa da bu kriterlerin kapsamlı ve kayda değer surette bir kontrol listesine dönüştürölmesi zor olmuştur. Bununla birlikte bir seçim sürecinin söz konusu kriterleri karşılayıp karşılamadığının tespiti ve çeşitli kriterler açısından yapılan ayrı ayrı değerlendirmelerin tek bir sonuç olarak birleştirilmesi gibi metodolojik sorunlar göz korkutucu olmuştur.⁸ Bu konudaki yaklaşımlardan biri, seçim sürecinin çeşitli yönlerini (örneğin, seçim sistemi, seçmen kayıt sistemi, medyaya erişim, yürütölen kampanyanın kuralları, oy sayımı vb.) incelemek ve ardından her bir alandaki koşulların seçimin serbestliğini ve adilliğini sağlayıp sağlamadığını veya engelleyip engellemediğini değerlendirmektir.⁹ Biz yöntem olarak farklı bir yaklaşımı benimsemekteyiz. Bu yöntem kapsamında ilk olarak Robert Dahl’ın çalışmalarından yola çıkarak seçimler ile demokratik gelişme arasındaki ilişki incelenecektir. Bu, “serbest ve adil” kavramının tanımlanması için bir temel sağlamaktadır. Daha sonra değerlendirme kriterlerinin bir listesi sunulacak ve bu listenin uygulamadaki önemi ele alınacaktır.

2. Seçimler ve Demokratik Geçiş

Eski sömürge ölkelerinde veya demokratik olmayan ölkelerde, siyasetçilerin ve seçmenlerin ayrıca demokratik ilkelere bağlı kişi, ölk ve uluslararası kuruluşların seçimlere ve referandumlara büyük ilgi duymaları şaşırtıcı değildir. Ancak bu durum, demokratik geçiş sürecine ilişkin çarpıtılmış bir tablonun meydana çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü seçimlerin bizatihi kendisi ilgi odağı haline gelmiş ve demokraside veya pratik siyasette hiçbir temeli olmayan bir önem kazanmıştır.¹⁰

Seçimlerin ilk bakışta anlaşılacak derecede ve çok sayıda usulsözölük olmandan yapıldığı herhangi bir ölkenin demokratik sayılabileceği fikri yaygın bir yanlış kanıdır. Bu düşünce tarzı ABD’nin bazı Güney ve Orta Amerika ölkelerine yönelik politikasında kolaylıkla görölebileceği gibi diğer milletlerin dış politika-

⁸ Jorgen Elklit, “Is the Degree of Electoral Democratization Measurable? Experiences from Bulgaria, Kenya, Latvia, Mongolia and Nepal”, ed. David Beetham, *Defining and Measuring Democracy* (London: Sage, 1994), 89-111.

⁹ Guy S. Goodwin-Gill, *Free and Fair Elections: International Law and Practice* (Geneva: Inter-Parliamentary Union, 1994), 27-80; William C. Kimberling, “A Rational Approach to Evaluating Voter Registration”, ed. John C. Courtney, *Registering Voters: Comparative Perspectives* (Cambridge, Mass.: Center for International Affairs, Harvard University, 1991), 3-11.

¹⁰ Bu konu hakkındaki tartışmalar için bkz. Georg Sorensen, *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World* (Boulder, Colo.: Westview, 1993).

larında da tespit edilebilir.¹¹ Ancak nihai amaç iyi işleyen bir demokrasiye doğru sürekli gelişmeyi desteklemekse, demokratik seçimlerin ön koşulları göz ardı edilmemelidir.

Robert Dahl, demokrasinin bir dizi “temel ön koşulunu” belirlemiştir. Bu koşullardan biri de “serbest ve adil” seçimlerdir. Ancak Dahl, “serbest ve adil” kavramından tam olarak neyi kast ettiğini belirtmemiştir. Sadece bu kavramla ilgili olarak, “Yetkililer, seçimlerde baskının nispeten nadir bir şekilde gündeme geldiği sık ve adil seçimlerle seçilir.” demektedir.¹² Bu durum birkaç sorunun cevapsız kalmasına neden olmaktadır. Örneğin, yetişkin nüfusun bir kısmının oy kullanma hakkı olmadığında seçimler serbest ve adil olabilir mi? Peki, tüm vatandaşların seçimlerde aday olma şansı yoksa ne olacaktır? İfade, toplanma ve seyahat özgürlüğü mevcut değilse ne olacaktır? Başka bir deyişle “serbest ve adil” seçimlerden söz edebilmemiz için Dahl’ın belirlemiş olduğu demokrasinin ön koşullarının tamamının gerçekleştirilmiş olması gerekmez mi? Bu sebeple Dahl’ın kendisi de demokratik geçiş süreçlerinde bazı koşulların sağlanabilmesi için seçimlerin normalde olması gerekenden daha sonra ele alınmasını savunmuştur. Bu, “serbest ve adil” seçimlerin yapılabilmesi için demokrasinin bir dizi başka ön koşulunun, en azından kısmen, karşılanması gerektiği anlamına gelmektedir.¹³

O halde “serbest ve adil” seçim kavramının açıkça tanımlanması ve demokrasinin diğer ön koşullarından farkının ortaya konması gerekmektedir. Aynı zamanda “serbest ve adil” seçim kavramının seçimlerin değerlendirilmesinde kullanılabilecek spesifik bir ölçüte dönüştürülmesi de elzemdir. Seçim süreci ise her biri belirli değerlendirme kriterine karşılık gelen aşama ve bölümlere ayrılmalıdır.

Dahl’ın belirttiği gibi özgürlük, baskı ile zıt kavramlardır. Özgürlük, bir şeyi diğerine tercih etme hakkına ve imkanına sahip olmak manasına gelmektedir.

¹¹ Philippe C. Schmitter and Terry Lynn Karl, “What Democracy is ... and is Not”, *Journal of Democracy* 2 (Yaz, 1991): 75-88.

¹² Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 221. Dahl esasen “demokrasi”den değil, “poliarşi” kavramından bahsetmektedir. Biz burada hem ideolojik manada hem de mevcut siyasi rejimleri tanımlayacak şekilde günlük kullanıma uygun olduğu için demokrasiyi kullanmaktayız.

¹³ Robert A. Dahl, “Democracy and Human Rights Under Different Conditions of Development”, eds. Asbjorn Eide and Bernt Hagtvet, *Human Rights in Perspective: A Global Assessment* (Oxford: Basil Blackwell, 1992), 235-51.

Baskı ister Őeklen ister pratikte olsun, seçim hakkının yokluğunu ifade etmektedir. Bir baskı durumunda ya biri hariç tüm seçenekler yasaktır ya da bazı seçimler kişinin ailesinin güvenliği, refahı ve saygınlığı açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Adalet, tarafsızlık demektir. Eşitler arasında eşit olmayan muamele ve bazı kişi veya gruplara herhangi bir dayanaktan yoksun birtakım ayrıcalıklar sunulması adaletin zıddıdır. Adalet hem bir *intizam* hem de *makuliyeti* kapsamaktadır. Burada *intizam*, kuralların herkese tarafsız uygulandığı bir düzeni, *makuliyet* ise politikadaki rakiplere ilgili kaynakların makul ölçüde eşit dağıtılmasını kapsamaktadır.

Uygulamada serbestlikle adaleti birbirinden ayırmak her zaman kolay değildir. Bu sebeple seçim sürecinin çeşitli aşamalarının herhangi bir Şekilde tasnif edilmesinde dikkatli olunmalıdır. Ancak genel olarak özgürlük hususu, seçmenlerin herhangi bir baskı veya kısıtlama olmaksızın (muhtemel ekonomik sınırlamalar hariç) seçime katılma fırsatına ilişkin unsurları içermektedir. Dolayısıyla serbestlik öncelikle oyunun kurallarıyla ilgilidir.

Bu iki ölçekten hangisi daha önemlidir? Kanaatimizce serbestliğin öncelikli olduğu söylenebilir. Çünkü serbestlik, demokrasinin ve ona giden yolda seçimlerin bir ön koşuludur. Yasal olarak güvence altına alınmış siyasi özgürlükler olmadan, kuralların adil uygulanıp uygulanmadığı sorunu anlamsızdır ve kaynakların makul ölçüde eşit dağıtılması sorunu da önemsizdir.

Adaletin iki prensibi arasında ayırım yapmak, serbestlik ve adillik arasında ayırım yapmak kadar zordur. Çünkü adaletin hem intizam hem de makuliyet prensibi tarafsızlığı içinde barındırmaktadır. Ancak bunların mümkün olduğu kadar birbirinden ayrılması gerekmektedir. Seçim kanununun, anayasal hükümlerin ve diğer düzenlemelerin herkes için tarafsız bir Şekilde uygulanması demek olan intizam, makuliyetten daha spesifik bir kavramdır ve bir seçimin geçerli kabul edilebilmesi için çok yüksek ölçüde tesis edilmiş olmalıdır. Siyasi zgrlklerin kullanılması için makul ölçüde eşit fırsatlar sağlamayı ifade eden makuliyet, daha genel bir kavramdır ve tam olarak sağlanması imkansızdır. Hatta makuliyetin yüksek oranda gerçekleştirilmesi bile mümkün değildir. Kaldı ki siyasi rakipler arasında politik kaynakların eşit olarak dağıtıldığı hiçbir demokrasi bilmiyoruz.

Dolayısıyla bir seçimin veya referandumun adil olup olmadığını değerlendirirken, bireylerin veya grupların ideal fırsatlara sahip olup olmadığını belirle-

mekten ziyade kuralların nasıl uygulandığını kavramak daha önemlidir. Bu, makuliyet önemsizdir, demek değildir. Hakikaten, politik kaynaklara ve fırsatlara erişimin artması, bir rejimin demokratikleştiğinin açık bir göstergesidir. Rekabetin yoğun olduğu seçimlerde çeşitli gruplara aynı fırsatların sunulması bilhassa önemlidir. Herhangi bir grubun veya siyasi partinin seçimi kazanma şansı ile diğerleri arasında dengesiz bir eşitsizlik söz konusu olmamalıdır. Güney Afrika'da Nisan 1994 seçimlerinin hazırlık aşamasında kullanılan "eşit şartlar yaratma" kavramı adaletin bu yönünü ortaya koymaktadır.¹⁴

Temel kavramların açıklığa kavuşturulmasına ek olarak, seçim öncesi, seçim zamanı ve seçim sonrası gibi süreçleri de birbirinden ayırmak önemlidir. Seçim günü, seçim sürecinin bir parçasıdır. Dolayısıyla seçim gününe dayalı kısa süreli gözlemler temel olarak hatalı sonuçlar vermektedir. Seçim öncesi dönem ise özellikle önemlidir. Çünkü gözlemciler bu aşamada seçim kanunlarının ve anayasanın, seçmenlerin özgürlüğünü güvence altına alıp almadığını değerlendirmeli ve ilgili kaynakların rakip partiler ve adaylar arasında eşit bir şekilde dağıtıldığını onaylamalıdır. Seçim öncesinin değerlendirilmesi özellikle 1990 Nikaragua olayından sonra Birleşmiş Milletler ve diğer kuruluşlar nazarında daha fazla önem kazanmıştır.

Oy kullanıldıktan sonraki dönem de dikkate alınmalıdır. Bu aşamada en mühim husus, kuralların adil ve düzgün bir şekilde uygulanmasıdır. Oy pusulalarının sayımı derhal rapor edilmeli ve seçim sürecine ilişkin şikayetler tarafsız bir şekilde ele alınmalıdır.

3. Değerlendirme Süreci

Seçimlerin değerlendirilmesiyle ilgili serbestlik ve adillik kavramlarıyla üç gözlem aşaması bir arada ele alındığında Tablo 1'de sunulan kontrol listesi meydana gelmektedir. Kontrol listesi çok kullanışlı bir araçtır ama bazı sorunları bulunmaktadır. Hem literatüre¹⁵ hem de pratik deneyime dayanmasına rağmen kapsamlı değildir. Ayrıca detaylı ve açık bir dizi talimatı değil, değerlendirme

¹⁴ Örnek olarak bkz. Ron Gould ve Christine Jackson, A Guide for Election Observers (Dartmouth, Aldershot, England: Commonwealth Parliamentary Association, 1995).

¹⁵ Örneğin, Gould ve Jackson, A Guide for Election Observers; Goodwin-Gill, Free and Fair Elections; material on election monitoring from the South African IEC and a number of monitoring organizations and Democracy Forum: Report on the "Democracy Forum" in Stockholm, Haziran 12-14, 1996 (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 1996), esp. 14-21.

sürecinin Őematik bir taslağını ifade etmektedir. Bu durum güvenilirlik açısından iki yönlü bir soruna yol açmaktadır. Birincisi, seçim gözlemcileri kriterlerin hangi ölçüde yerine getirildiği konusunda anlaşmazlığa düşebilir. İkinci olarak liste, kriterlerin önem sıralaması hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bazı kriterler yerine getirilirken bazıları getirilmemişse veya belirli bir kriter kısmen yerine getirilmişse, seçim gözlemcileri büyük ölçüde kendi kanaatlerine güvenmek zorundadır. Bununla birlikte kılavuz niteliğinde bazı genel ilkeler sunduğu açıktır.

Söz konusu ülkenin seçim kanunu ve ilgili düzenlemeleri uluslararası seçim gözlemcilerinin gözünde ideal olmasa da gözlemcilerin temel görevi, seçim sürecinin bu kanuna uygun olup olmadığını tespit etmektir.

	Ölçütler	
Zaman periyodu	Serbest	Adil
Seçimden Önce	1. Seyahat Özgürlüğu 2. İfade Özgürlüğu (Adaylar, medya, seçmenler ve diğerleri için) 3. Toplanma Özgürlüğu 4. Dernek Kurma Özgürlüğu 5. Seçim ve seçim kampanyası yürütebilme özgürlüğu 6. Seçimde aday olmaya engel olunmaması (hem siyasi partiler hem de bağımsız adaylar için) 7. Eşit ve genel oy hakkı	1. Şeffaf bir seçim süreci 2. Hiçbir siyasi partiye veya toplumsal gruba hususi ayrıcalıklar vermeyen bir seçim kanunu ve seçim sistemi 3. Seçmen kütüğüne kayıt yaptırmaya engel bir durumun bulunmaması 4. Bağımsız ve tarafsız seçim komisyonlarının kurulması 5. Polis, ordu ve mahkemeler tarafından adaylara tarafsız davranılması 6. Siyasi partiler ve bağımsız adaylar için seçimlere katılma konusunda eşit fırsatlar sunulması 7. Tarafsız seçmen eğitim programı 8. Seçim kampanyalarının belirlenen kurallara uygun yürütülmesi 9. Kamusal medya kaynaklarına eşit düzeyde erişim sağlanması 10. Kamu fonlarının siyasi partilere tarafsız bir şekilde tahsis edilmesi 11. Seçim kampanyaları için devlet imkanlarının kötüye kullanılmaması
Seçim Günü	1. Seçime katılma imkânı verilmesi	1. Siyasi partilerin temsilcileri, resmi yerel ve uluslararası seçim gözlemcileri ve medya için bütün

	Ölçütler	
Zaman periyodu	Serbest	Adil
		oy kullanma merkezlerine erişim sağlanması 2. Kullanılan oyların gizliliği 3. Seçmenlerin tehdit edilmemesi 4. Oy pusulalarının düzgün bir şekilde düzenlenmesi 5. Seçime uygun oy sandıkları 6. Gerekli hallerde seçmenlere tarafsız şekilde yardım edilmesi 7. Oy sayım sürecinin düzgün yürütülmesi 8. Geçersiz oy pusulalarının tam olarak kaydedilmesi 9. Seçim malzemeleri taşınırken gerekli tedbirlerin alınması 10. Oy kullanma merkezlerinin tarafsız bir şekilde korunması
Seçim Sonrası	1. Yasal şikâyet olanaklarının tanınması	1. Seçim sonuçlarının hızlı ve resmi olarak duyurulması 2. Seçime dair herhangi bir şikâyetin tarafsız bir şekilde ele alınması 3. Medyanın seçim sonuçları hakkında tarafsız yayınları 4. Seçim sonuçlarının seçime katılan herkes tarafından kabul edilmesi

Tablo 1’deki kontrol listesi, gözlemcilerin seçim sürecinin aşamalarını takip etmelerine ve bu aşamaları gözlemcilerin tamamen aşına olması gereken seçim kanunlarıyla karşılaştırmalarına yardımcı olabilir.

Tabidir ki sosyal ve siyasi koşullar ve demokratik geçiş süreçlerinde olduğu gibi seçim süreçleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle Tablo 1’de listelenen çeşitli kriterlere mutlak önem atfetmek mümkün değildir. Çünkü bu maddelerin her birinin önemi seçimin bağlamına göre değişmektedir. Genel olarak, “serbestlik” sütunundaki maddeler “adillik” sütunundaki maddelerden daha önemlidir. Bununla birlikte “adillik” sütunundaki seçim kanununun ve ilgili düzenlemelerin tarafsız ve düzgün bir şekilde uygulanması ise, politik rekabetin sağlanabilmesi için ideal fırsatlar sunulmasından daha önemlidir. Serbestlik, seçimlerin geçerliliği açısından gerekli olsa da tek başına yeterli bir

kriter değildir. Bir seçimin geçerli sayılabilmesi için serbestlikle birlikte seçimlerle ilgili kuralların adil bir Ŗekilde uygulandığı yani bu iki hususun birlikte var olduğu bir seçim söz konusu olmalıdır. Ayrıca seçimlerin serbest ve adil olması için rakip partilerin seçim için ayrılan kaynaklara ve medyaya tam olarak eğit olmasa bile erişimi sağlanmalıdır.

Seçim gününden öncesi ve sonrası en az seçim günü kadar önemlidir. Özelikle seçim öncesi dönemde siyasi özgürlüklere riayet edilmesi, bir seçimin geçerliliği ve hatta seçim gözlemi yapılabilmesi için bir ön koşuludur. Bu kurallar ihlal edilirse, seçimin serbest ve adil olmasından bahsetmek Ŗyle dursun, geçerli olduğu bile söylenemez. Seçim sonrasında mühim olan hususlardan biri de bütün adayların seçim sonucuna rıza göstermesidir. Seçim sonuçlarına itiraz edilmesi halinde, sorunun nedenlerinin analiz edilmesi ve yapılan Ŗikayetlerin nasıl ele alındığının gözlemlenmesi gerekmektedir.

Seçim gününde olanlar da ayrıca önemlidir. Fakat seçim günü üzerinde çok durulmamaktadır. Bununla birlikte bugünkü faaliyetler yeterli surette de rapor edilmemektedir. Usulszlkleri sadece gözlemlemek ve raporlamak yeterli değildir, makul sonuçlar çerçevesinde değerlendirmeler yapılmalıdır. Bu usulsüzlüklerle ilgili olarak önemli olan Ŗey, bunların ne derecede yaygın yapıldığı, ne kadar ciddi boyutlarda olduğu, belirgin bir eğilim gösterip göstermediği (zellikle mevcut grevdekiler lehine) ve nihai sonuçları ne kadar etkilediğidir.

Elbette usulsüzlükler not edilmeli ve bunların giderilmesi için önerilerde bulunulmalıdır. Ancak seçim sonuçlarını manipüle etmeye yönelik kasıtlı girişimler, teknik kapasite ve deneyimsizlikten kaynaklanan usulsüzlüklerden çok daha ciddidir. Esasen, seçim günü yapılan usulsüzlükler serbestlik ve adilliliği, yalnızca geniş çaplı, sistematik ve başa baş giden bir seçimde sonuçları değiştiren bir etki yaratıyorsa ciddi Ŗekilde tehdit etmektedir.

Seçim gözlemcileri, hangi kriterlerin yerine getirildiğini belirlemeye ve çeşitli unsurların değişken önemine karar vermeye ek olarak mevcut koşullar altında seçim veya referandumda halkın iradesinin hakikaten tecelli edip etmediğini de belirlemelidir. Neticede seçimlerin yapılmasının temel nedeni budur ve usulsüzlüklerle teknik sorunlar bu açıdan değerlendirilmelidir.

Seçim gözlemcileri seçimi, spesifik olarak demokratik geçiş süreci bağlamında da ele almalıdır. Buna göre, yapılan seçimler, -bazı teknik eksiklere rağmen- siyasi özgürlüklere saygı göstermeyi artırarak, seçimle ilgili kanunlara bağlılığı güçlendirerek, ilgili kaynaklara daha geniş erişim yoluyla siyasi rekabeti

geliştirerek, daha fazla insanı siyasi sürece dahil ederek veya siyasi tartışmalarının kalitesini artırarak demokratikleşmeyi teşvik etmekte midir? Bu değerlendirmelerin politik değerlendirmeler olduğuna dair görüşler olsa da esasen bu konu seçim gözlemi çerçevesi içinde işlenebilir. Seçim gözlemcileri bir seçimi münferit bir vaka olarak değil de demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak ele alacaklarsa, seçimlerin demokratik geçiş sürecine katkıda bulunup bulunmadığını ve eğer bulunuyorsa ne surette bir katkı sağladığını ortaya koymaktan kaçınamazlar.

Bu kapsamda seçim gözlemcileri seçimleri dar ve teknik bir gözle değerlendirmenin ötesine geçerek seçmenlerin tercihlerinin seçime nasıl yansıdığını ve seçimlerin demokratikleşme sürecinde oynadığı rolü değerlendirebilir ancak daha geniş yargılarda bulunmaktan kaçınmalıdır. Söz gelimi seçim gözlemcileri tarafından bir seçim, ülkede veya bölgede siyasi istikrara veya hukuki düzene katkıda bulunuyor diye geçerli sayılmamalıdır. Bu tür bir yargıda bulunmak hem seçimle ilgili hem de seçimin doğasına uygun olabilir fakat seçim gözlemcilerinin görevi kapsamında değildir. Seçim gözlemcilerinin yapması gereken şey genel durumun seçimle ilgili hususları hakkında bilgi vermektir. Bu bilgiler ışığında uygun siyasi sonuçlar çıkarmak ulusal hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların işidir.

Bahsedilen çerçevede kalan ve bu sınırları aşan çalışmalar arasında kesin bir ayırım yapmak kolay değildir. Kaldı ki bütün seçim gözlemcileri böyle bir ayırımı kabul etmemektedir. Bu durum, siyasi kararlar almaya ve bunların sorumluluğunu üstlenmeye alışkın olan bazı parlamenterlerin seçim gözlemcileri arasında yer alması halinde gözlemlenebilir. Bu tür gözlemciler, genellikle seçim gözlemciliğinin gerektirdiği sınırlamaları kabul etmeye yanaşmaz. Uluslararası kuruluşlar veya ulusal hükümetler seçimlerin değerlendirilmesi ile bu değerlendirmelere ait siyasi sonuçların analizini birbirinden ayırmakta güçlük çekmektedir. Bu durumda da bir öncekine benzer bir sınırlandırma sorunu ortaya çıkmaktadır. Yine, bunlar da farklı kuruluşlar tarafından yürütülmesi gereken iki ayrı faaliyettir.

4. Bazı Örnekler

Yukarıda bahsedilen seçim gözlemi ve buna ilişkin değerlendirmeler arasındaki bazı sorunları birkaç örnekle açıklamak mümkündür.

Moğolistan'daki Haziran 1992 parlamento seçimleri en azından bir açıdan övgüye değerdi: Eski komünist, Moğolistan Halkın Devrimci Partisi (MPRP) sa-

dece biraz reform yaparak büyük ölçüde örnek bir seçim kanunu getirmiŐ ve kanunun bütün esaslarına uyulmuŐtu. Ancak MPRP, aynı zamanda dünyanın en antidemokratik seçim sistemini de kurmuŐtu. (Bir seçim bölgesinde parlamento kaç  ye seçilecekse, bu sayıda aday partiler tarafından sunulur ve çoğunluk oyu alan partinin bütün adayları seçilmiŐ olur.)¹⁶ Bu seçim sistemi doğrultusunda öngörülebileceği üzere MPRP, seçimde %57 oy almasına rağmen, parlamentoda %93 bir çoğunluk saėlamıŐtır. Bu noktada %57 oy oranı da açık bir  ounluktur fakat  lkenin sosyal ve siyasi sistemlerinin tamamen yeniden düzenlendiği bir dönemde seçmenlerin neredeyse %40'ından fazlası parlamenter temsilden yoksun kalmıŐtır. Bu durum, serbest ve adil seçimler açısından ne manaya gelmektedir? Bu sistemde yapılacak seçimin geçerli olduğu söylenebilir mi? Neyse ki Haziran 1996'daki parlamento seçimlerinde seçim sistemi basit çoğunluk sistemi ile deėiŐtirilmiŐtır.

Kenya'da Aralık 1992'de yapılan başkanlık, parlamento ve yerel seçimler de çeşitli açılardan tartıŐmalara yol açmıştır.¹⁷ Devlet BaŐkanı Daniel arap Moi ve partisi Kenya Afrika Ulusal Birliği'nin (KANU) seçimde manipülasyon yaptığına dair önemli deliller bulunmuŐtur. Ancak seçim tarihi yaklaŐıkça durum düzelir gibi olmuŐ ve bütün faktörler birlikte değerlendirildiğinde nispeten usulüne uygun bir seçim yapılmıŐtır. Bu seçimde muhalefet partilerinin kötü bir performans göstermesi, birlikte çalıŐma konusundaki baŐarısızlıklarından ve kısmen de KANU'nun, seçim komisyonu başkanının ve diğer bazı kiŐilerin çeşitli oyunlarından kaynaklanmaktaydı. Böyle geçen seçimler serbest ve adil olarak vasıflandırılabilir mi?¹⁸ Bu Şekilde usulsüzlükler ve kuralsızlıklar yapılan bir düzende demokrasinin geliŐmesi mümkün müdür?

¹⁶ Bu seçim sistemi, partilerin oy oranları ve yasama meclisinde kazanılan sandalye oranı arasında büyük farklılıklar yarattığı için demokratik bir sistem olarak değerlendirilmemektedir.

¹⁷ örnek olarak bkz. Joel D. Barkan, "Kenya: Lessons from a Flawed Election", *Journal of Democracy* 4 (July 1993): 85-99; Gisela Geisler, "Fair? What Has Fairness Got to Do with It? Varieties of Election Observation and Democratic Standards", *Journal of Modern African Studies* 31 (Aralık 1993): 613-637; Patrick F. J. Macrory, Jorgen Elklit and Rafael Sabat Mendez, *Facing the Pluralist Challenge: Human Rights and Democratization in Kenya's December 1992 Multi-Party Election* (Washington, D. C.: International Human Rights Law Group, 1992); and Jorgen Elklit, "Et valg i Afrika: Kenya 1992 som eksempel" (An election in Africa: Kenya 1992 as an example), ed. Gorm Rye Olsen, *Afrika-det ukuelige kontinent* (Africa - the indomitable continent) (Copenhagen: Danmarks Radio Forlaget, 1994), 115-136.

¹⁸ Seçimler hakkında rapor veren gözlemci gruplardan hiçbiri "serbest ve adil" ifadesini kullanmamıŐtır. Daha sonra yapılan tartışmalar ise, eleŐtirilerin daha açık olup olmaması konusuna odaklanmıŐtır.

Mart 1994'te Uganda'nın Kurucu Meclis seçimlerinde, ülkedeki kanlı etnik çatışmalarla ilişkilendirilen siyasi partilerin aday göstermesi yasaklanırken, bağımsız adaylara büyük bir yetki tanınmıştır. Bu karar kayda değer memnuniyet-sizliklere yol açmıştır. Bunun üstüne ciddi bir seçmen kaydı problemi ortaya çıkmıştır. Normal koşullarda planlanan şey, seçimin bir günde tamamlanması ve oyların hava kararmadan sayılmasıydı. Bu yüzden seçmenler en fazla altı yüz seçmenden oluşan oy kullanma merkezlerine dağıtılmıştı. Ancak teknik sorunlar sebebiyle seçmen listeleri yayınlanamamıştır. Sonuç olarak, seçmenler hangi oy kullanma merkezine gideceklerini öğrenemediler. Bu da seçim günü büyük bir karışıklığa yol açmıştır. Bütün bunlara bakılarak siyasi partilerin seçim sürecinden dışlanmasının, seçimlerin serbest ve adil niteliğine zarar verdiği söylenebilir mi? Veya seçmen kaydındaki sorunlar bir seçimi geçersiz kılar mı?

Güney Afrika'da Nisan 1994'teki parlamento ve bölgesel meclisler için yapılan seçimlerde, bütün vatandaşların ve siyasi partilerin demokratikleşme ve uzlaşma sürecine dahil edilmesi için önemli çabalar sarf edilmiştir. Ancak ülkedeki birçok farklı siyasi oluşum ve sosyal grup için fırsat eşitliğini sağlamak çok zor olmuştur. İdari ve usule ilişkin pek çok sorun da mevcuttu. Hem parlamento hem de bölgesel meclisleri kapsayan bu iki yönlü seçimin bu özelliğinden ne anlamalıyız? Güney Afrika Bağımsız Seçim Komisyonu'nun (IEC) bu seçimleri "esas itibarıyla serbest ve adil" olarak nitelendirmesi uygun mudur?

Tanzanya'da Ekim 1994'te yapılan yerel seçimlerde seçmenlerin yalnızca yarısı oy kullanmak için kayıt yaptırmıştır. Bu rakam bir önceki yerel seçime katılımı karşılaştırıldığında hayal kırıklığı yaratacak derecededir. Öte yandan, otokratik Tanzanya Devrimci Parti (CCM) haricindeki siyasi partilerden de adaylar gösterilmiş ve bu adaylardan bazıları da seçilmiştir. Ancak tam seçim sonuçları bildirilmediği için, muhalefetin CCM'den yerel meclislerde ne kadar sandalye aldığını ve muhalefet partilerinin ulusal düzeyde ne kadar güçlü olduğunu öğrenmek mümkün olmamıştır. Her ne kadar böyle bir seçimi "serbest ve adil" olarak nitelendirmek zor olsa da bu seçim geçerli olarak kabul edilemez mi?

5. Bazı Farklı Durumlar Üzerine Analitik Yaklaşımlar

Burada pek azı sayılan diğer birçok örnekten de anlaşılacağı gibi her neredeyse yapılsa yapılsın seçimlerin değerlendirilmesi için kesin kurallar koymanın zor, belki de imkânsız olduğu açıktır. Fakat bazı analitik ölçütler belirlemek mümkün olabilir.

Serbestlik ve adilliği iki temel ölçüt olarak alırsak, bazı seçimlerin mkem-mel surette olmasa bile serbest ve adil olduğundan bahsedilebilir. İyi işleyen demokratik sistemlerin tamamında veya tamamına yakınında seçimlerin bu Şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden bu seçimlere uluslararası seçim gözlemcisi çağırmaya gerek olmadığı düşünülüyor. Böyle olunca da bu seçimler daha çok akademik düzeyde ilgi görmektedir.

Bunların dışında, çok sayıda temel kriterin ihlal edildiği ve bu sebeple serbest ve adil olarak nitelendirilemeyecek seçimler de mevcuttur. Birçok durumda, bu seçimlerin yapıldığı ülkeler, seçimleri onaylıyormuş gibi gördükleri ve bundan çekindikleri için uluslararası seçim gözlemcisi davet etme zahmetine girmezler. Kaldı ki davet ederlerse gözlemciler, seçimlerin serbest ve adil yapılmadığını da ilan edebilir. Arnavutluk'un Mayıs 1996'daki parlamento seçimleri buna yakın bir örnektir. Ayrıca in Halk Cumhuriyeti'ndeki köy komitesi seçimlerinin çoğu da bu gruba girmektedir.¹⁹

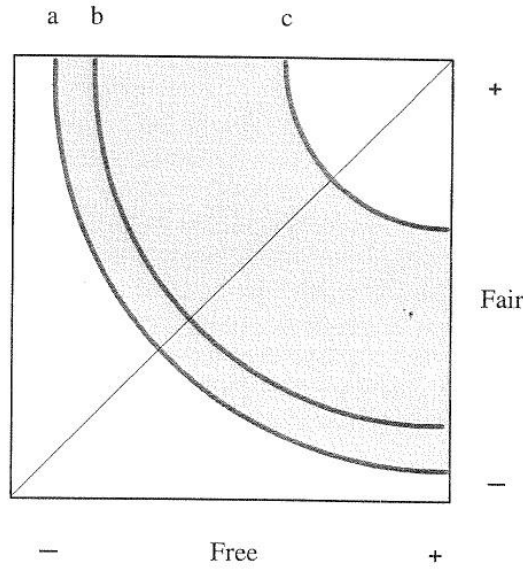
Serbestlik ve adillik kriterlerini iki ayrı nokta olarak düşünürsek bu iki u arasında bazı eksikler nedeniyle "serbest ve adil" olarak tanımlanamayacak seçimler bulunduğu gibi "serbest ve adil" bir seçim olmadığı iddia edildiğinde bunun mantıksız olacağı seçimler de bulunmaktadır. Bazı seçimlerin serbest Şekilde yapıldığı söylenebilir ancak uygulamada adalet kriterinde sorun vardır bazı seçimlerin de sadece bir dereceye kadar serbest olduğu görülürken belirli sınırlar dahilinde adil olarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

Seçim gözlemcileri mevcut koşulları göz önünde tutarak geniş bir perspektiften baktıklarında -özellikle siyasi rekabetin ve seçimlere katılımın artırılması açısından- bu tür seçimleri "serbest ve adil" olarak nitelendirmeseler bile- geçerli kabul edebilmektedir. Bu tür vakalar sadece değerlendirilmesi en zor vakalar değil, aynı zamanda uluslararası gözlemcilerin karşılaşma ihtimalinin en çok olduğu vakalardır. Böyle ülkelerdeki hükümetler, içeride meşruiyetlerini artırmak ve dışarıda tanınmak için uluslararası toplumun onayını almaya heveslidir.²⁰

¹⁹ Bkz. Melanie Manion, "The Electoral Connection in the Chinese Countryside", American Political Science Review 90 (Aralık 1996): 736-48; Jorgen Elklit, "The Chinese Village Committee Electoral System", China Information.

²⁰ Christopher Clapham, Africa and the International System: The Politics of State Survival (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 200.

Uygulamada, seçimler ve referandumlar büyük olasılıkla Şekil 1’deki taralı alana (a ve c eğrileri arasında) düşecektir. Bu alan açıkça “serbest ve adil” olarak nitelendirme yapılamayan alandır. Ancak teknik sınırlamalar ve demokratikleşme beklentileri hesaba katıldığında bu seçimler “geçerli” seçimlerdir. Bu alandaki seçimlerde söz konusu ülkenin seçim kanununun uygulanmasının analizi yapılırken yalnızca Tablo 1’deki kriterler değil, aynı zamanda gözlemcilerin bu kriterleri ne derece katı uygulaması gerektiğini belirlemesine yardımcı olabilecek diğer faktörler de dikkate alınmalıdır. Örneğin, seçim otoriterlikten demokrasiye geçiş sürecinde olan bir ülkede ilk kez yapılıyorsa, kriterlerin nispeten gevşek şekilde uygulandığı (a eğrisi) görülebilir. Öte yandan, yetkililerin seçimlerde hile yaptığına dair bir kanıt varsa, daha katı bir uygulama (b eğrisi) yerinde olacaktır. Uygun koşullar altında bile, bir seçim veya referandumu “serbest ve adil” ilan etmeden önce bütün kriterlerin eksiksiz olarak yerine getirilmesini beklemek hem makul değildir hem de metodolojik olarak mümkün değildir. Temel özgürlüklerin mevcut olduğu, seçim kanununun yüksek oranda tarafsız bir şekilde uygulandığı, belli başlı adayların seçim kampanyası ile ilgili kaynaklara ve medyaya makul düzeyde erişebildiği sürece bazı kriterlerin göz ardı edilmesi (c eğrisi) mümkündür.

Şekil 1: Fair (Adil) ve Free (Serbest)

Taralı alana (a ve c eğrileri arasına) giren seçimlerin ve referandumların çokluğu göz önüne alındığında bazı özel hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. “Serbest ve adil” kriterleri arasında net bir ayırım yapmak zor olduğundan,

bu tür seçimlerin değerlendirilebilmesi için en uçtaki iki noktayı birleştiren düz bir çizgiyle (Şekil 1’deki köőegen çizgisi) gösterim yapılmıştır. Dolayısıyla kritik nokta, köőegenin taralı alanı güneybatı yönünde geçtiği bölgedir. Burada seçimlerin geçerli veya geçersiz oluşu arasındaki eşiği bulmaktayız.

Bir seçimin geçerli olup olmadığı belirlenirken seçim gözlemcileri, lkenin seçim kanunu ve ilgili düzenlemelerine ne derecede uyulduğuna odaklanmalıdır. Bununla birlikte sadece seçim günü yaşananları değil, aynı zamanda seçim öncesini ve sonrasını da dikkate almalıdır. Ayrıca seçim sonucunda seçmenlerin iradesinin tecelli edip etmediği ve yapılan seçimlerin demokratikleşme sürecine ne gibi katkı sağladığı da önem taşımaktadır.

Gz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus, seçim sonuçlarının birbirine yakınlığıdır. Seçim gözlemcileri galibin büyük bir farkla seçimi kazandığı ve muhtemelen usulsüzlük yapılsa bile sonucun değişmeyeceği durumlarda daha esnek değerlendirmeler yapmalı mıdır? Bu argüman mantıklı olsa da doğru değildir. Çünkü büyük bir farkla kazanılan seçimlerde bile bu büyük fark hiyle elde edilmiş olabilir. Öte yandan farkın az veya büyük olması subjektiftir. Son olarak, seçimlerin seçmenler, adaylar, siyasi partiler ve seçim görevlileri açısından büyük bir tecrübe fırsatı yarattığı göz önünde bulundurulursa, yeni kurulan demokratik idarelerde seçime dair standartların çok düşük tutulmaması şeklinde güçlü bir argüman da yöneltilebilir.

6. Karmaşık Bir Süreç

“Serbest ve adil” ifadesi, seçimlerin evrensel geçerliliği olan değişmez standartlara uyumunu ifade etmemektedir. Böyle bir standart yoktur. Seçim sürecinin karmaşık yapısı sebebiyle herhangi bir basit formül üretmek çok gerçekçi değildir. Bir seçim gözlemi, karmaşık olguların mantıklı ve güvenilir şekilde ölçülebilmesi için birden fazla lğin eř zamanlı olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Bu problemler “serbest ve adil” olduğu açıkça tayin edilemeyen seçimlerin büyük bölümünün değerlendirilmesini etkilemektedir.

Bu nedenle seçim gözlemcileri bir ikilemle karşı karşıya kalmaktadır. İlk olarak, “serbest ve adil” kavramını kullanmaktan kaçınabilirler ama bu durum konu hakkında çok bilgi ve kavrayışa sahip olmayan bazı kimselerin bu ifadeyi kullanmasına neden olabilir. İkinci olarak, gözlemciler, “serbest ve adil” ifadesini faydalı bir kavram olarak kullanmayı seçebilir ama bu durumda entelektüel veya ahlaki kaygılara dayanan pek çok eleştiriye uğramayı da göze almalıdır.

Bu, seçimlerin gözlenmesi ve değerlendirilmesinin imkânsız bir iş olduğu anlamına gelmemektedir. Bu tür faaliyetlerin en iyi şekilde nasıl yürütülebileceğine dair genel çıkarımlar yapmak esasen mümkündür. Yukarıda izah edilen kritik noktanın güneybatısında kalan bölgedeki seçimler için gözlemciler, değerlendirme kriterlerini mümkün olduğunca açık bir şekilde belirlemeli ve aynı zamanda vardıkları sonuçların bir dereceye kadar tahminlere ve öznel yargılara dayandığını kabul etmelidir. Bunun yanında bir sonuca varırken, seçim yarışının önceki seçimlere kıyasla niteliksel olarak gelişme gösterip göstermediğini (özellikle serbestlik kriteri ve adalet kriterinin intizam sağlayan yönü açısından) göz önünde bulundurmaları hayati önem taşımaktadır. Elbette seçmen iradesi hangi yönde ise, seçim sonucuna onun yansıması gerektiğini söylemeye ihtiyaç yoktur.

Bu son kriterin yerine getirilmesi sebebiyle, Güney Afrika Bağımsız Seçim Komisyonu Güney Afrika'daki Nisan 1994 seçimlerini "prensipte serbest ve adil" olarak tanımlanmış ve bu seçimlerin genel kanaate göre geçerli sayılmasının nedenlerinden biri olmuştur.²¹ Bu faktör, yani seçimlerin halkın iradesini yansıtıp yansıtmadığı ve pozitif bir atmosferde yürütülüp yürütülmediği çok mühimdir. Keza seçimlerin değerlendirilmesi konusunda "genel geçer standartlar" ile (Profesör böyle standartların mevcut olduğunu savunmaktadır) "genel vaziyet içerisinde kendine has koşullar" dediği birtakım kriterler arasında denge kurmaya çalışan Guy Goodwin-Gill tarafından da vurgulanmaktadır.²²

Seçim gözlemcileri bir seçimin geçerli olduğu kararını verirken o ülkenin siyasi yetkililerine göre değil, durumun gerektirdiklerini göz önünde bulundurarak ve kendi kendine bir muhakeme yürüterek karar vermelidir. Seçimde birtakım usulsüzlükler yapılmasına rağmen seçimler düzenin demokratikleşmesine katkı sağlıyor gibi görünüyorsa, gözlemciler bu seçimi doğrudan geçersiz saymak üzerine biraz düşünmelidir. Bu durum her ne kadar olaylara siyah beyaz bakan daha katı gözlemcileri rahatsız edecek olsa da bunun bir önemi yoktur.

²¹ Elling N. Tjonneland, "The Birth of Democracy in South Africa", ed. Tjonneland, South Africa's 1994 Elections: The Birth of Democracy, Its Future Prospects and Norwegian Development Aid (Oslo: Norwegian Institute of Human Rights, 1994), 7-47; Jorgen Elklit, "Historik valg med mange problemer" (Historical elections with many problems), udenrigs (Yabancı) 49 (Yaz 1994): 1-11; Ron Gould, "Towards Free and Fair Elections - The Role of International Observers", In Focus 2 (1994): 4-7. Daha fazla tartışma için bkz. R. W. Johnson, "How Free? How Fair?" eds. R. W. Johnson ve Lawrence Schlemmer, Launching Democracy in South Africa: The First Open Election, Nisan 1994 (New Haven: Yale University Press, 1996), 323-352.

²² Goodwin-Gill, Free and Fair Elections, 81.

Bu makale, bu zamana kadar ortaya konandan daha fazla pratik uygulamaya d6n6k bir kontrol listesi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak gelişmekte olan demokrasilerdeki b6t6n seçimler ve referandumlar için eşit derecede geçerli bir kılavuz geliştirmenin m6mk6n olduğunu d6ř6nm6yoruz. Bosna-Hersek'te Eyl6l 1996'da yapılan seçim, seçim s6recinin karmaşıklığına ve nihai bir karar vermenin zorluğuna dair iyi bir 6rnek teşkil etmektedir. Seçim g6n6nden 6nce hem Bosna Federasyonu'nda hem de Sırp Cumhuriyeti'nde birçok 6zg6rl6k b6y6k 6l6de ihlal edilmiştir. Bu 6zg6rl6kler arasında, genellikle hafife alınan ve bu nedenle değerlendirme kriterlerinin kontrol listesine dahil edilmeyen seyahat 6zg6rl6ė6 de yer almaktaydı.²³ Seçim yetkilileri elbette bu durumun farkındaydı ama uzun vadede barış ve istikrarın sağlanması açısından hayati 6nem taşıyan seçim s6recinin tamamını tehlikeye atmamak için ihtiyatlı davranmaya karar verdiler. Seçim 6ncesi yaşanan diğer 6nemli sorunlar arasında, seçmen kayıtları, ifade 6zg6rl6ė6, medya erişimi ve seçmenlere g6zdağı verilmesi gibi sorunlar sayılabilir. Seçim g6n6nde, seçimlerin sorunsuz bir şekilde yapıldığına dair bolca rapor gelmiştir. Fakat oyların sayımı aşamasında bazı b6lgelerde hile yapıldığına dair s6ylentiler ortaya çıkmıştır.

Seçim g6n6nden sonraki s6re ile ilgili olarak 6zellikle seçim yetkililerinin şikayetleri değerlendirme konusundaki isteksizliği ve seçim sonuçların razı olma gibi konularda da birtakım sorunlardan bahsedilebilir. Bu alanda ortaya çıkan sorunlar, bazı kişilerin yeni siyasi kurumların meşruiyetini kabul etmemesinden de kaynaklanmış olabilir.

Genel olarak bakıldığında, mevcut deliller Bosna-Hersek'teki seçimlerin "serbest ve adil" olmadığını hatta geçerli bile sayılamayacağını g6stermektedir. Fakat bu seçimler b6lgede barış ve istikrarın sağlanması 6nemi açısından uluslararası toplum tarafından geçerli sayılmıştır. B6t6n bunlardan çıkarılabilecek sonuç şudur: Seçimler, birinden diğerine o kadar çok değişir ki, s6rekli olarak yeni ve karmaşık siyasi durumlar ortaya çıkar. Bu da bir 6nceki seçim g6zleminden kazanılan tecr6belerin bir sonraki için sınırlı katkılar sağlamasına neden olmaktadır. Bu nedenle son on yılda seçim g6zlemciliğinin hızlı bir şekilde gelişmesine rağmen seçimlerin değerlendirilmesinde belirli kriterler ortaya koymak için hala kat edilmesi gereken uzun bir yol vardır.

²³ Bu 6zg6rl6ė6, liberalleşme çerçevesinde 6nemli bir yere koyan bir çalışma için bkz. Guillermo O'Donnell ve Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), 7.

Sonuç

Seçimlerin serbest ve adil bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için bir dizi ön koşulun yerine getirilmiş olması gerekmektedir. Örneğin, yetişkin nüfusun bir kısmının oy kullanma hakkının olmadığı, ifade, toplanma ve seyahat özgürlüğünün bulunmadığı bir durumda seçimlerin serbest ve adil olduğundan bahsedilemez. Bu durum bizi, serbest ve adil seçim kavramını sadece seçim günü şeklinde değil, seçim öncesi ve seçim sonrası süreçlerin de birlikte değerlendirildiği geniş bir zaman dilimi olarak ele almaya sevk etmektedir.

Seçim öncesinde, serbest seçimlerin sağlanabilmesi için, seyahat özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü, eşit ve genel oy hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerin sağlanmış olması gerekmektedir. Adil bir seçimden söz edilebilmesi için, şeffaf bir seçim sürecinin yürütülmesi, eşitlikçi bir seçim kanunu ve seçim sistemi, polis, ordu ve mahkemeler tarafından adaylara tarafsız davranılması, kamusal kaynaklara adayların eşit oranda erişim sağlanması gerekmektedir.

Seçim günü ise, seçime katılma imkânı sağlanmasıyla seçimlerin serbest sayılabileceğinden bahsedilebilecekken, gizli oy kullanılması, seçmenlerin herhangi bir tehditle karşı karşıya kalmaması, oy sayım sürecinin düzgün yürütülmesi, oy kullanma merkezlerinin tarafsız bir şekilde korunması gibi durumlarda adil seçimlerden söz edilebilecektir.

Son olarak seçim sonrasında, seçimlerle ilgili yasal şikâyet olanaklarının sağlanması, seçimle ilgili şikâyetlere tarafsız yaklaşılması, medyanın bu aşamada tarafsız yayınlar yapması ve seçim sonuçlarının seçime katılanlar tarafından kabul edilmesi gibi hususların varlığı durumunda seçimlerin serbest ve adil bir şekilde gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilecektir.

Serbest ve adil seçimler, bir rejimin demokratik niteliğinin en önemli unsurlarından biridir. Seçimlerin serbest ve adil olarak yapılmadığı bölgelerde ve ülkelerde sadece demokrasinin yara alacağını değil, aynı zamanda meşruiyet krizlerinin ve otoriter yönetimlerin ortaya çıkacağını söylemek de mümkündür. Bu açıdan bakıldığında serbest ve adil seçimler demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından biri olmak yanında, otoriter rejimlerin oluşmasının önündeki en büyük engellerden de biridir.